

המשורר צומח מחדש כקוץ נושך

יעקב בסר: **הנה, מנשבת רוח, שירים**
1965-2006, ערך: עמוס לויתן, הוצאת
גוונים 2006, 428 עמ'

בימים טרופים אלה, ימי מלחמה, בהפוגות שבין צפירות אזעקה, אני מתיישב בדחילו ורחימו, ביראת כבוד עמוקה, לכתוב על ספר המבחר המקיף של יעקב בסר, משורר לוחם. אין לאל ידי, ולא אנסה כלל, להפקיע את הקשר האישי מתוך הדברים ולהיות אובייקטיבי, ולו יחסית; וזאת מן הטעם הפשוט שיעקב הוא חבר. בראשית שנות השבעים הוא פרסם קטעים מתוך הפואמה 'יום הולדת' במוסף הספרותי שערך אז ב'קול העם', ביטאון המפלגה הקומוניסטית הישנה, ושירים אחרים, מקור ותרגום, ב'טורי שמאל', ביטאון 'ברית השמאל' של ריפתין ופורשים אחרים ממפ"ם. שנים ארוכות אני מלווה את 'עיתון 77' שנוסד על ידיו, והיו לי הזכות והעונג לערוך את ספרו *את פני אמי אני מזהה* במהלך עבודתי בהוצאת 'גוונים'. ליוויתי אותו בפעילותו בוועד אגודת הסופרים העברים, והייתי שותף לפרישה ממנה ולהקמת איגוד סופרים חדש. אין טעם אפוא, גם לא אפשרות, לחצוץ כאן בין רצ' למשורר שלימד אותי ורבים אחרים פרק בכתבת שירה 'מתגייסת', לא 'מגויסת', לא 'מטעם' מפלגה כזו או אחרת, לא שבויה בחיקה של אידיאלוגיה טוטאלית, חובקת-כל, אלא שירה הנוגעת בקצות עצבים, בצמתים רגשיים של מחלוקת, שירה שיש בה ביקורת נוקבת על מצוקות חברתיות וכשלים פוליטיים וחטאי שלטון. לא שירת פלקטים רדודה, אלא קול מצפוני של המשורר הקורא לו להתגייס למאבק הומני על שמירת צלם אנוש, צדק חברתי וקשב לרחשי לבם של משוררים, סופרים ואמנים בני מיעוטים שלשון אָמם אינה עברית - ערביי ישראל ופלסטינים ויוצרים מרחבי העולם הערבי. וכל זאת בלא משוא פנים, בלא קנאות עיוורת לצדקת צד אחד ברקמת החיים הסבוכה המשותפת לשני העמים היושבים בארץ הזו. רגישות זו לסבלות הוות משני עברי המתרס, לאדם באשר הוא אדם, עוברת כחוט השני במארג יצירתו של בסר, שלובה בחוויות אישיות שליוו אותו מגיל צעיר, בריחה מפולין לרוסיה במלחמת העולם השנייה, עקירה, נדודים, ארץ חדשה, שפה חדשה, בית, משפחה, אהבה - התנסויות המעצבות את חייו ושירתו. לא פלא אפוא שאבותיו הרחוקים היו משוררי המהפכה הרוסית ובייחוד סרגיי ייסנין, נשמה חופשייה, פורקת-עול, שזיהתה במהירות את כינונה של עריצות חדשה בארצה, ושבתה את לבו של יעקב. הוא תרגם מבחר משיריו, *וידינו של חוליגן* (עקב, 1970) ושב ותרגם אותו (ספרי 'עיתון 77', 1985). ייסנין שם קץ לחייו בבית-מלון בלנינגרד, שם חתך את ורידיו, כתב בדם את שירו האחרון ותלה עצמו אחר כך. ומורה דרך נוסף היה לו, ליעקב, אלכסנדר

פן, שנוף כל ימיו זוכה בהכרת-מה לאחר מותו - מעט מדי, מאוחר מדי.
בספרו הראשון, *חורף אלף תשע מאות ארבעים* ו... (1965) מגולל יעקב בסר בפואמה את סיפור ילדותו בצל השואה: "כאשר/ פרצה המלחמה טמנוני בין השורשים, / עמוק, בתוך עפר מרתף הבית ההוא. / שם היו אנשים שונים, אבל אני/ לא ידעתי כלל את העתיד לקרות". לא מיתוס של ילד-נביא, לא התלהמות של מי שניצל בדרך נס, אלא תיאור עובדתי של מציאות אימים הטופחת על פניו של ילד: "וכרס אמי תופחת - הר, / פחד נהר אל תוכי מאימת הצלבים על חלון. / וחלמתי/ שבאו אווירונים... ונולד לנו את. / חם ורך ככל התינוקות גם בזמן מלחמה. / ואמא בכתה/ אושר נשים מיניקות. / הוא בכה בכי תינוקות של שלום/ מתוך הרעם המתאבך/ וצבע בכיו - שני// שנים אחותי קולו - כדגל/ מתבדר בתוך שיני אביב. / עדיין לא הבין/ שהקדים או אחר להיוולד" (עמ' 15). האם בוכייה, התינוק בוכה, המשורר מנסה להיאחז בקול בכיו כדגל של סיכוי לחיים אחרים. ומתוך הריסות עולמו של ילד קטן שגורש מחצר המשחקים צומחים זרעי תקווה המוצאת את ביטויה בהמשך: "עוד נמצא את בעל הבית הטוב/ ונשכון מתחת גגו החמים/ ונבעיר אש בביתו. / אז יפרוץ העשן מתוך מקטרתינו הסדוקות// לו נהפוך לגזע בשר פשוט ובריא. עייפנו/ עייפנו מאוד להלך בדרכים. / ריקים הגנים/ שום אחות לא תבוא לכבס את/ בגדינו המרופשים/ מִבְּשֵׁר קודמינו. // אבל מחר, שאולי הוא בהישג-יד, עוד נבוא. / נשב על ספסל לחבוק נערה, נשתה שדיה/ החמים. ורוך פטמותיה הוורודות/ מגיעות השחר הכחול... / ולא נפחיד יתומים בדרכים, / את הנשים הנושאות נשמות בכטנן נברך.... בפלומת/ ערפל מתאבך נרפד להן דרך. / בואו נשים תפוחות-שד, יפות-בטן, מביאות נביאים" (עמ' 17-18).

יעקב בסר משוּן לקבוצת משוררים שאיתמר יעוז-קסט טָבַע עבורם את המונה דו-שורש. משוררים שהורתם באירופה, ששרדו את התופת ובאו לארץ חדשה, כאן הכו שורש חדש של בית, מקום ויותר מכל - שפה חדשה. כמי ששפת אמו היתה פולנית ולמד במהלך המלחמה ההיא רוסית, שירתו של בסר כתובה עברית נִפְלָאָה - כמו היתה זו שפת אמו מבטן ומלידה. אלא שחוויות הדו-שורש רחוקה מלהיות עניין לשוני בלבד. עובדה, תמונת השורשים היא מוטיב מרכזי, חוזר ונשנה בספרי שיריו הראשונים. ספרו השני נקרא, ולא במקרה, **כסכך השורשים**.

בשיר 'כאשר פרצה המלחמה' הוא שב אל השורשים ההם בצל האימה: "כאשר פרצה המלחמה/ צעדתי/ צעדי הראשונים כמעט/ היו במרתף, בקרבת השורשים/ שינקו זיע/ ניבולי פה/ פגרי אדם/ מהפגזה קודמת. // אינני מת / - לחשתי לעצמי

אמי/ כבר מרטה לחיי אמה מְעֻשָׁב.../ בשל/ קומתי הקטנה/ גנבתי גבולות במוות// כלבים/ רעבי בשר/ רדפו אַחֲרַי צֵלִי" (עמ' 31). השורשים, שם וכאן, הופכים לחלק בלתי נפרד מהווייתו של יעקב, כאדם, כמשורר. כך גם בשיר אחר באותו ספר, 'מציאות כפולה': "...פעם בהיות ילד, בעת בריחה אחרת, רחוקה, / האיש ההוא שרץ סמוך-סמוך הגיר זיעתו על כתפי, / פָּרוּם נסטר נותר צלוב/ על מחטי התיל/ עדרי כלבים רקדו אז מתחתיו/ ושתי רגליו/ על עור-תופי-הנביחות הרטיטו. // טוב, / טובמאוד, עודני חי. / הַעֲנַפְתִּי צמרת בחצר שיכון של עולים, הנה כאן, / ומים לגמתי / - שורשי נאנקו בְּצֵיָה אכזרית" (עמ' 33). המשורר מכה שורש בארצו העתיקה-חדשה, מטיל עוגן באדמה החמה, המדברית, אלא ששורשי הבלהה רודפים אחריו בלילות מסויטים: "נדמה, אני משול בעיני הציפור הנחה על כתפי בקשב/ לעץ, צל, או בעל כנף אחר בלתי נודע; / לי טוב שיש שומע. / אֵל פָּחַד ציפור. / אם כי צמחתי עם האדמה הזאת כסירה-קוצנית/ פוצע כל יד המושטת לגעת בי/ אֵל פָּחַד... דלקת העפעפיים נוצרה עם ביעוטי הלילה/ ריקבונם אוגר שרידי הכאבים אשר נשרו/ עת הייתי עץ קרוֹע שורשים, מפיל המון עֵלִי/ אל פיו של גשם זר" (עמ' 34-35). המשורר צומח מחדש כקוץ נושך, כעץ מְשִׁיר עליו בגשם, עץ ששורשיו מתפצלים בכוח תנועתיו של מכחול מילים דייקן, תובעני, המסיע אותם בעיני רוחו לפנים ולאחור במרחב הזמן ומתרגם את הרובד המופשט לכאורה, את הדימוי והמטאפורה לשפת תמונות חדות, מוחשיות מאוד, שפת כאב שאינו מְרַפה ולא יִרְפָּה לעולם.

ואמנם, כפל חיים זה, הממשות הכפולה, נוכחים גם בספרים מאוחרים יותר. בקובץ *עופרת שבידה*, המתאר ברובו את חוויותיו של בסר הלוחם בשדות הקרב של מלחמת ששת הימים, הוא שב אל מוטיב העץ ושורשיו. כך, למשל, בשיר קצר, רב-עוצמה, שכותרתו, 'הדם שאינו שלי': "יומיים/ על פני הפיח והחול/ אני כמכשף הפגיום/ לנשור אצל רגלי/ כנשור התפוחים מעץ/ והם בשלים// אלך/ אלִי שלוליות המים// ואקראץ/ בחול/ ובחוד הסכין/ מבין הציפורניים/ שרידים של דם/ אשר אינו/ שלי" (עמ' 59). ובית מגוריו בתל אביב הוא עץ ששורשיו, גזעו, ענפיו וצמרתו מיטלטלים במרחבי זמן הבלהה: "אני ישן בקומה/ התת-קרקעית של בית. / מעלי הגינה, שיחי אספרגוס, עצי נוי, / בצִלְהֵיֹת האדמה/ נושמת// דרך השורשים, גזע העץ, הצמרת; // דירתך הקטנה מתעוררת לְחֵיֹת עם בוקר, / בצאת טיול התולעים מבעד עיני, // לעבר המנהרות, ארובות אוויר דחוס// הרמש רומש על שערי מעופף האדמה/ אל כף רגלו של ילד, מלווהו/ בשביל לבית הספר/ עם בוקר// חורש מזימות חדשות בעורו, אט/ יוצר חריצים טריים לעצמו/ בעצמות לחייו, / ושב לשעה של כלום תוך עצמותי. // רוח רעננה, / ענני ניתוח עלוות הצמרת, טעם/ עסיס הבדים, בשר הגזע / - וריקבון השורשים" (עמ' 73).

לאורך כל הדרך חוברים אצל יעקב בסר שירים

של בסר עם המוות, המלווה את יצירתו מראשיתה, מגיע כאן לשיאי עוצמה פיוטית. לכן אפשר לראות חלק מן השירים המכונסים כאן כצוואה רוחנית. "שלום, באתי, אשה כאן זמן מה/ואלך לי", כותב הוא, ובשיר המופיע כמוטו לספר מופיעים איש, אשה וילדה: "...עכשיו שלושה/ נייערנו מנעלינו עפר דרכי עבר/ בגדינו נקיים, על נעלינו/ חול הזהב מחופי הים/ שמשם, מקום בו השמש שוקעת/ אך לא הפעם, כי למרבה הפלא היא/ גם עולה משם/ עגלגלה, צוחקת בורחתה/ עד פתח ביתנו..."

יעקב בסר, צילם ערן רותם

תופעה מוזרה היא, אולי, אבל שְׁמִי השירה יודעים כוכבים וזרחים וכבים,

מאורות של קְנוֹן ומאורות שוליים. בתולדות הספרות העברית למין תחית שפתנו העתיקה ועד היום שזורים משוררים נפלאים שלא זו בלבד שלא זכו להיכנס לקְנוֹן, אלא נשכחו, נמחקו כמעט. שירת אביגדור המאירי, יצחק למדן, שמעון הלקין, נוח שטרן, בן-ציון תומר ואחרים היא פסיפס חלקי של יוצרים שניצבו תמיד בשוליים, הלכו לעולמם ופסקויהם צללו אל תהומות הנשייה. חיי הביצה של הספרות העברית רוחשים בלא הרף רפש ואָגוֹ וחבורות מתגוששים, וקנאת סופרים חוכמה לא תִרְבֶּה. שירתם של איתמר יעוז-קסט, אנדר אלדן ויעקב בסר, ייבדלו לחיים ארוכים וטובים, לא תיכנס כנראה לקְנוֹן, למה שמכונה היום בעברית-אמריקנית: מִיין סְטָרִים, הורם המרכזי שמהו ומיהו בדיוק - לאלוהים פתרונים. מחובתנו, וכוונתנו לכל משורר ומבקר בר-דעת שלא טחו עיניו, להיאבק על המקום הראוי לשירה של אמת שאינה קורצת לקורא ואינה יודעת לשון חנופה. ולבסוף, וגם כאן בתופעה מרתקת עסקינו, ישנם משוררים המגיעים לשיאים מופלאים ביצירתם ומנקודת זמן כזו או אחרת מתחילים לדעוך, לִמְתוֹר שוב ושוב נוסחאות ישנות, להוציא פתק-שיר מכיס אחד ולהכניסו לכיס האחר; ולעומתם ישנם משוררים, ויעקב בסר הוא דוגמה מובהקת להם, שיצירתם הולכת ומשביחה, הולכת ומצטללת עם השנים, שירה היודעת תמורות וטלטלות, מגלה רבדים חדשים של לשון ותמונה ומצלול ועוצמה גוברת והולכת הנותנת ביטוי לתהליכי גוף ונפש שאדמה ושמים משיקים בקרבם; זהו מסע ארוך ונפתל של שירת חיים מבשילה ללא הרף, החותרת שוב ושוב לפסגות חדשות. אילו התבקשתי להכניס את שירת חייו של יעקב למשבצת של מילה אחת, הייתי אומר: הומנית, ולכן בחרתי לסיים בצייטוט שיר קצר שכולו קֶשֶׁב-עין לזולת ואהבת אדם: "כשאיש זקן נוגע/ פעם אחר פעם בכתף אשתו/ אני מרגיש פרפר/ מרחף ממעל ללבי ברעדים זעירים/ כנפיו נוגעות ולא נוגעות ריסי עיני/ בהינתק היד מכתף אשתו/ אני יודע שעלי להפריד/ בין רעד לב לבין/אצבעות האיש הנמוגות/ כמו שלג על שפתי" [כשאיש זקן נוגע, עמ' 141].

על פניו/ותכירני אשה חשוכת בנים ותאמר בוא והיית לבני/ ואראה בטן אמי נפולה. וידעתי כי ילידתיני בפעם מי יודע מה? 'לידת הנביאים', עמ' 126). מוטיב השורשים לובש כאן דמות מוות בטרם-עת, וממשיך לעבור כחוט השני ביצירת יעקב בסר תוך שהמוות עוטה בכל פעם מסכה אחרת שתמיד-תמיד היא מויגה של שם וכאן, בקובץ *שדה סקולה* (1973), שרוב שיריו נכתבו על רקע מלחמת יום כיפור, יש למוות נוכחות חזקה, המשכיית שהמשורר רואה ורושם אותה על פני בנו, אָמו, דשאים נטושים, רסיסי זיכרונות מארץ ילדותו. בשיר 'ארץ ילדותי, עסיס אגסים' הוא כותב: "בילדותי גילו לי פרחים צהובים/ וכשבגרתי ראיתי אָפֶר. קראו לי למען אנמנם/ מספר קטן/אֶתְרֶכֶף, כתבתי ספר על בן השכנים שמת/ ועל כי להוריו היו גרביים שחורים/ ושהם כלל לא בכו. תלו מבט פְּלִי על יד/ שהשליכה אבנים לתוך הקבר//... וכשאגדל, אני אומר לעצמי/ כשאגדל/ תחילה היא קרובה, הו, כמה היא קרובה/ כמו אהובה במיטת דודים. אֶתְרֶכֶף/ עֶקְוָה. עולה וצומחת כמו קבר/ מותירה אותך בבדידותך" (עמ' 148-149). המשורר, סבו ובנו חגים יחד על ציר המוות בשיר 'ביום של תג': "אֶפֶל כמו שולי שמים סביב זיקוקי דינור/ נושרת אש קרה כמו שערות סבי בשלג. אני/ מניף עצמי גבוה כדי להיזכר, גבוה/ ועוד יותר. אז מישוה צוחק על הכתף שלי. ואני/ אומר לָבֵן: שמע, יש מרתף אפל/ סיבי העשבים הפכו ריסי עיניים// ביום של תג יורים בי, אתה/ הרשף. אני/ שולִי שמים מסביב לאש" (עמ' 150).

תקצר היריעה מלסקור כאן, בנשימה אחת, מבחר שירים שהוא מפעל חיים, תמצית 41 שנות כתיבה. אך אי אפשר לחתום בלא דפדוף קצרצר בשער הנעילה, שירים שנכתבו בחמש השנים האחרונות. המיטב שבמיטב נמצא כאן. שירי חשבון נפש שעבר, הווה ועתיד משמשים בהם גם יחד. שירי פְּרֵדה מרגשים מאב ואָם, וממשוררים שהיו ליעקב למורי דרך: אחמטובה, יסנין, אלכסנדר פן. המשורר מבקש מפְּגֹסוֹס, סוסו המכונף העייף, להנחיתו על מלח הארץ "לשינה טובה ועמוקה". משורר ככל האדם הוא, ובהגיעו לפרק חייו האחרון יבחן את הדרך שפסע בה, מאין בא ולאן יֵלֵךְ. הדיאלוג הבלתי פוסק

שהם ליריקה צרופה, שירי אהבה וגעגוע והתבוננות מעמיקה בפרטי היום-יום, ושירים וזעקי צדק, טעונים מחויבות חברתית, אכפתיות והזדהות עם סבלו של האחר, בין אם יהודי הוא או בן כל לאום אחר. לא שירה הנכתבת בהשראת קומוניזם עיוור, לא שירה אידיאולוגית ומשחק מְכֹור מראש, אלא שירה שכור מחצבתה אהבת האדם, שירה הומנית. כך, למשל, במחזור השירים הפותח את הקובץ *שירים בהליכה הזאת* (1969), 'שירים בבית קפה לִיטְל', בו מספר תחילה המשורר על אי-יכולתו לחוות אושר, בהיותו שרוי עדיין בצַל פורענות מלחמת העולם השנייה: "מתקנא אני בעיור/ רואה הוא מְחֶשֶׁק האושר, אני/ איני יכול. / פעמים שלוש/ הגיעוני קריאות הפעמונים. / ולא באתי. // עיני דחוסות שדה שעורה/ מיטלטלת-תמיד-ברוח. / הרוח/ על השיבולים/ שולחות צוארי ברבורים בטרם/ ייפלו על להב חרמש הקוצר. // לו עיוור/ אני/ לא נצרכתי להמיר שְׁמֶךְ בצלילי לילה. // וְבִקְבוֹת/ עשר בְּלֹא רֶבֶע עם ערב/ בא כלב שחור /- הייתי כלא/ הייתי. / שמעתי/ כאן שמי מצטווח/ מגיא הרפאים הפרטי לי, מילים/ הגיעוני מְעַמְקִי: לָךְ! / ברחו!" (עמ' 77). ובהמשך הוא מתאר את ההמלה המציפה אותו לנוכח פני כמה מיושבי בית-הקפה: "בבית קפה לִיטְל' יש איש/ כבד שמע/ מוזג את היוד בעיני/ ועיניו בוכיות... בבית קפה לִיטְל' אני/ מביט, מביט בו/ ויודע:/ לא שיר אומר אני בשעות הַבֶּקֶה;/ לא שיר הוא!/ חמנית צהובה, רֶצֶת-אש, / מבעירה מעיני את עיני האיש כְּבֶד-הַשְּׁמֶע, / עד הימלט אחרון חיצו הזהב מאישוניו/ המרעילים/ בחמלה גולשת אֶלִי" (עמ' 78-79). נופי אירופה ונופי ארץ ישראל נמזגים אלו באלו, יערות צפוניים, כפור ושלג, עם חול, שרב וגמלים, וכל התמונות הללו, המועצמות לעתים באמצעות אוקסימורונים, אינן בבחינת תפאורת רקע בלבד, אלא כלי הנותן ביטוי עז לתהליך פנימי של אימה קיומית מתמשכת, שכן לאן הגיע הילד שנמלט בעור שיניו מגיא צלמוות? לארץ אוכלת יושביה, ארץ שמלחמה היא לחם חוקה, מקום להמתין בו, תמיד-תמיד, למלחמה הבאה: "את המלחמה הבאה/ אנחנו מטפחים/ בין חדר השינה/ לבין/ חדר הילדים... אנו שומעים/ באפלוּלית החדדים צעדיה, / שומרים על תנומת שעות הצהריים/ (ובקרעית העין /- שניים גמלים שחורים/ שותים זה/ מפי/ זה/ מי האימה הירוקים)" (המלחמה הבאה, עמ' 86). ובשיר החותם את *שירים בהליכה הזאת* מתבונן המשורר בנשים הרות מבעד לעיניים תנ"כיות, ומביע את אהבתו להן בעודו ניצב ליד שורשי הזית המתכסים צוף שחור, אך עובר עד מהרה לשיר קינה: "הה, כילידי הסלע אני ניצב כאן, עומד, / לא זע, ושומע/ / דם נביאים זורם בכרסות נשים... אני רואה בלובן עורן, יפי בטנן, דמן הרן, חלבן מציף את עיני. // הה, זמר אדמות אדומות-חמר. בכי מות נביאים/ טרם בוא לאוויר העולם... // תעבורנה נשים הרות

עודד פלד